

SÍRVERSEK 1890–1891

P É N O V Á T Z A N T A L

1996-ban a négy bácskai református község megtelepülésének 210. évfordulójára készülődve akadt a kezembe az a két megsárgult lapú, nyolcadív formátumú füzetecske, amelyre a pacséri református egyház akkori helyettes lelkésze, Cuni József talált a templomtorony raktárrészében. Már a fedőlapok, pontosabban a fedőlapokon címként szereplő feliratok: Sírversek kalligrafikus megrajzolásából is láttam, hogy szerzőjük, Csete K. nem akármilyen szándékkal gyűjtötte, fűzte egybe alkotásait. A két megsárgult lapú füzetecske két év, 1890 és 1891 sírverstermését öleli fel. Az egyik, az 1890-ben íródott füzet 64 oldalon 31, a másik, az 1891-ben összeírt pedig 85 oldalon 28 sírverset tartalmaz. Ez utóbbinak, vagyis az 1891-ben született verseket tartalmazó füzetecskének a címdaláról az is leolvasható, hogy a verseket „összeírta és Szerk: Csete K. reform. tanító”, aki carrarai márványból készült sírkövének arany betűs felirata szerint „volt Piros községének 22 évig tanító kántora, élt 40 évet, meghalt 1901. ápril 20-án”.*

A Pacséron föllelt sírversek tehát eredetileg pirosiakról, illetve pirosiaknak szóltak. És ha föl is tételezhető, hogy szerzőjük, Csete K(ároly) nem is vélte verseit különösen jelentős irodalmi alkotásoknak – bár ki tudja? –, arra azonban érdemeseknek tartotta őket, hogy az egyszeri, alkalmi felolvasás mellett eltegye, megőrizze őket, módot és lehetőséget adva ezáltal nekünk,

*Sírköve ma a pacséri reformátusok nyugati temetőjében található. Hogy a pirosi temetőben eltemetett pirosi kántortanítónak a sírköve hogyan és mikor került Pacsérra, nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de azért elárulom: A kántortanító unokaöccse, az ugyancsak pirosi születésű, de 1939 óta pacséri református lelkészként (1960 óta pedig református püspökként is) szolgáló Csete K. István hozatta át, amikor az 1970-es évek végén tudomására jutott, hogy a pirosi református temetőt, ahol a nagymama, özv. Csete Bálintné, szül. Rácz Zsuzsánna és a bennünket most közelebbről érdeklő nagybácsija, Csete Károly alussza örök álmát, felszántják.

107 évvel később élő utódoknak arra, hogy újraolvasva szerzeményeit, megállapíthassuk: szerzőjük az olykor-olykor kétségtelenül jelenlévő morális szentenciák mellett elsősorban a feloldást, a vigaszt, az emberi együttérzés kifejezését próbálta szolgálni. És ez nem is meglepő, ha tudjuk, hogy a református kántortanítók a múlt század folyamán teológiát, azaz lelkészképző főiskolát végzett papjelöltek voltak, akik a lelkészi szolgálatuk megkezdése előtt rendszerint három évig egyházi iskolákban tanítottak, tanítóskodtak. Mint papjelöltek teológiai tanulmányaik során maguk is tanulták, hogy a jó halotti beszéd „nem arra való, hogy megsirattassa a most is síró feleket”, hanem arra, hogy „csendesítse és vigasztalja a megholthoz tartozókat”, a végtisztességre összehozott gyászoló gyülekezetet. „A’ pápai reformátum collegiumban teológiát tanító professor”-uk, Tóth Ferenc pedig már az 1802-ben kiadott Homilétikájában (Hitszónoklattan) arra intette őket, hogy „a búcsúztatóban a névvel és sorban való kinevezései az árváknak, atyafiaknak ’s a t. hagyódnak el”.

Ám az utóbbival kapcsolatosan, ha figyelembe vesszük hogy Hajdú Zsigmond pacséri kántortanítónak még 1890-ben is azt kellett kezdeményeznie a pacséri presbitérium előtt, hogy a verses halotti „búcsúztatókat szüntessék be, mivel ezek tele vannak képtelen és ízléstelen hasonlatokkal és kifejezésekkel; a halottakat megszólaltatva mondanak köszöneteket és áldásokat, amelyek csupán a szívek megbúsítására és könnyek fakasztására jók”, akkor azt kell hogy mondjuk: a verses halotti búcsúztatók esetében az ige ugyancsak nehezen lőn testté. De hogy egyszer azzá lett, azt bizonyítja a tény, hogy a pacséri reformátusoknál kántor szerkesztette halotti búcsúztatóra már a legidősebbek sem emlékeznek. De nincs erre utaló nyom a századforduló után jóváhagyott kántortanítói díjlevelekben sem. Amíg a múlt századiak, pl. az 1893. évi díjlevél tételesen felsorolja, hogy temetésért énekes halott esetében 50 krajcár, gyászbeszédes halott esetében 1 forint, addig az 1923. évben már csak ez áll: „Temetési stóla 5 dinár, vagyontalannál semmi”, az 1939. évben pedig a javadalmak 4. tételeként: „Temetési stóla megváltása címén évi 600 dinár negyedévenként előre fizetve”, illetve a kötelességek felsorolása között a 3. tétel: „Temetéseken az ének vezetése” (tehát az ének *vezetése*) és nem több.

Valamikor (a XVIII. század folyamán) a halotti búcsúztatók énekes változatai mellett – reformátusoknál talán inkább helyett – ismeretesek voltak a dallam nélküli verses változatok is, amelyeket már kint a temetőben, a behatolt sír fölött adtak elő. Ilyesféle versezetek lehetnek a véletlen folytán most előkerült pirosi sírversek is. Összeírójuk és -szerkesztőjük meglehetősen pallérozott – bár néha-néha sántán-sután, nehézkesen döcögő – verseléssel, olykor-olykor a népdalok kezdésére emlékeztető természeti képek, hasonlatok felhasználásával, de szinte mindig inkább az értelemre, mint az érzelmekre ható érveléssel próbál a halálról úgy megemlékezni, hogy ezáltal a jelenlévők részéről megadassa az elhunytnak az utolsó tiszteletet, ugyanakkor pedig az

elhunythoz tartozókat és a végtisztességet tevőket rávegye az étellel okosan való további élésre.

A verseket író és füzetbe szerkesztő Csete K(ároly) „szerkesztési” elve igen egyszerű és célravezető. A verseket cím gyanánt szereplő sorszámok alatt sorjáztatja. Előhang helyett pedig az elhunyt, illetve gyermek esetében az elhunytat azonosítható szülők nevét, az elhunyt korát, családi, illetve társadalmi állapotára utaló megjegyzést és a temetés pontos dátumát tünteti fel. Olykor utal az elhalálózás okára, körülményeire is.

Már ebben is van valami céltudatosság, hisz ha szerzőjük nem akarta volna alkotásait a későbbiek során is elővenni, esetleg nyomtatásban is közreadni vagy csak mint hagyatékot családjára, utódaira hagyni, minek kellett volna neki ennyire precíz pontossággal ezeket az ad hoc adatokat feljegyeznie. Ezek ugyanis az eseményekkel egy időben élők előtt amúgy is ismeretesek voltak, így aztán az esetleges utalások számukra, pontosabban a temetésen megjelenetek számára minden külön kommentár nélkül is világosak voltak. Másrészt viszont az is bizonyos, hogy ezek az adatok a versek felolvasásakor el sem hangzottak, tehát rájuk csak azoknak volt/van szüksége, akik a verseket csak jóval az események után olvassák, illetve hallgatják, mint pl. most mi is.

Egyébként már ezekből a személyi vonatkozású adatokból is sok minden kiderül. Am ami a legszembetűnőbb, az a gyermekhalandóság túlságosan is nagy aránya. 1890-ben a 31 elhalálózott közül 9 csecsemő még a kétéhetes kort sem érte meg, de az egy hónaposat is csak 1, a féléveset pedig 2. Nem ünnepelhették meg az első születésnapját további 3 kisgyermeknek, másfél évesen hunyt el újabb 2. A harmadik és a hatodik életéve között 3, hat és fél évesen további 2, összesen tehát 22 gyermek, vagyis az elhalálózottak 70,96%-a.

Érdekes viszont, hogy 1890-ben hét és ötven év között nem halt meg senki. Az ötvenen fölött elhunytak életkor szerinti megoszlása: 51 és 60 év között kettő, 61 és 70 között három, 71 és 80 között kettő, 80 fölött nincs elhalálózás. Egy esetről nem ad hírt a feljegyzés.

1891-ben a 28 elhunyt közül 1 már élete első órájában meghalt, 1 nem érte meg életének első napját sem, és 2 is csak életének az első hetét. További 2 pici kétéhetes, 1 háromhetes, 1 négyhetes és 1 ötletes korában hunyt el. Nem volt egyéves születésnapja további 2-nek. Másfél és három év között hunyt el 3, három és fél évesen pedig 2. Hatéves kora előtt tehát összesen 16 kisgyermek, vagyis az elhunytak 57,14%-a.

Ebben az évben a 7 és 50 év közötti korosztályok csoportjában már volt egy 14 és 3 huszonpár éves halott. Az ötvenen felüli elhunytak életkor szerinti megoszlása 1891-ben a következő: 51 és 60 között kettő, 61 és 70 között egy, 71 és 80 között egy, 80 fölött kettő. Két elhunyt életkoráról (az egyik egy koldus, a másik egy félkegyelmű) nincs adat.

Nem szeretnék azonban a tisztelt hallgatóság jóindulatú türelmével a végtelességig visszaélni, ezért a következőkben már csak néhány verset szeretnék bemutatni. Az első a sorrend szerint is első alkotás, a „Szántai Éva 6 éves kis apátlan árva lányka felett” mondott szerzemény:

1/90. *Hová lett a kedves élet?!*
 I. 5. *Mely még csak 6 évet ért?*
Talán immár semmivé lett,
Avagy jobb hazába tért?!
Óh árváknak Istene!
Nincs szavunk sem ellene!

Szép az élet, édes is, ha
Nincsen benne sok nyomor,
És üdítő álmainkra
Áldó napfény csókja forr.
Óh de bú, keserv ölén,
Hol van üdv a föld kövén?!

Kedves gyám'talan fél árva
Elhunyt testvér s volt rokon,
Itt e néma sírba zárva
Nincs keserv, bú s fájdalom!
Szent ez a hely s szent az a csend,
Mely a sírjében honol,
S a kötött frigy s béke ott lent
– Mint itt, – fel soh'sem bomol.

Kis leányka! porrészedet
Nyugtassa itt ez a hant
S míg azok békén nyugosznak:
S elporlanak ott alant:
Lelked fenn a mennyekben
Boldogan örvendezzen.

Ámen.

Gondolom, nincs szükség külön is hangsúlyozni, hogy a szerzőnek nem az érzelmek felkorbácsolása volt a szándéka, ellenkezőleg a békéltetés, a kedélyek csillapítása, és ezt lírai hangvételű szép versével el is érthette.

Hasonlóképpen a józan ész retorikája vezette költői tollát a „Vékony Józsefné 61 éves öreg gyermektelen (de nem özvegy) – sorvadásban elhalt – asszony felett” mondott sírvers írásakor is:

2/90. *Elpihent ím ez a nőtársunk is,*
I. 11. *Nyugszik szépen a sírnak kebelén,*
Miként a természet télnek szakán
Álomra dült ő is élte telén.

Itt e csöndes síréji magányban
Nyugton telnek a napok és évek,
S kipiheni a sok fáradalmat
Mit reá mért ez a földi élet.

Elcsitulnak itt a testi bajok,
Nincs lassúdan sorvasztó betegség,
Nem kél harczra a vágy és a való,
S elérhetetlenért a szív itt nem ég.

Óh bizony itt teljes a nyugalom,
Testi részünk boldog csak itt lehet,
Mert a míg él, vágy és remény űzi
S vágyaira rá sohasem mehet.

Bold(og)ok csak: – mondák rég a bölcsek –
Kik megfutván ezt a földi pályát,
Meghalnak és testök a sírba hull
Lelkük pedig a mennybe juthat át.

E keresztyén nő tehát már boldog,
Mert nyugszik a békés sír ölében
– Hadd pihenjen – emlékére áldás,
Lelke jusson – kívánjuk – az égbe!

Ámen.

Amint azt az előzőekben is láthattuk, a személyi vonatkozású adatok egyáltalán nem fölöslegesek. Általuk a versekben szereplő képek, utalások világosabbak, érthetőbbek lesznek. Így van ez pl. az Őri Sándorné Fehér Sára felett mondott sírvers esetében is. A kezdőkép vonatkoztatása

8/90. *A természetben elmúlt a tél,*
III. 17. *Kies tavaszra fordul az idő . . .*

a temetés dátuma (március 17-e) nélkül bizonyára nem lenne ennyire világos. És ha nem ismernénk a többi életrajzi adatot: „férjes, kétgyermekes (Balla Ferenc veje tartotta) 71 éves asszony. Születéstől férjhez menetelig árva volt”, nehezebben értenénk az összefüggést a vers további részében elmondottakkal:

*. . . E nő is élte teléből már
Most hogy befogadta a temető,*

*Lelkével át oda költözik,
Hol nincsen tél, örök tavasz virul
Ahol a jók élnek örökre,
Élnek örömben, élnek boldogul.*

*Örök törődés volt napja és
Gond aggodalom élete
Óh, mert keserű volt mindenkor
Az árvaságnak kenyere: –*

*S ő az volt már az élet reggelén,
Fordult sorsa, delén munkálkodott,
S az Úr neki férjt s gyermeket adott,
S hogy jött az est, úgy halt meg mint szegény.*

*De nem! hisz ő gazdag volt, az nagyon
Mert: hol a kincs?! mennyi az a vagyon?!
A mely fölér egy jó-leány szívvel,
Ki tisztelte s hála: amit mível.*

*Kire végső tehetetlen korban
Mint hű s biztos gyámolra gondolhat
Az agg anya és a fáradt apa;
Gazdag volt ki ily gyermeket birhat.*

*Gazdag vagy hát te is még jó öreg,
Szeresd, becsüld hálás gyermekidet,
Kik tisztelnek, s gondjaid elveszik
Hány öreg van, kik ezt fel nem lelik.*

*És most ti kik megszomorodtatok
E boldogult nyugvó költözésén:
Kívánjátok néki, hogy csöndesen
S békén pihenjen itt a sír ölén.*

Ámen.

A vers hangulata a szép lírai indítás után kissé megtörik, darabossá válik, és a didaktikai céloknak megfelelően inkább moralizál: okít, győzőget. A szerző a konkrét eset példaértékeit hangsúlyozva próbál hatni, próbálja hallgatóit elgondolkodtatni.

A nevelői szándék, a megmásíthatatlanba való belenyugvás józan sugallása szinte mindegyik verséből sugárzik, kioktatni azonban csak egyetlenegy esetben, a „Béres Sándor 11 hónapos kis lánya felett IV. 20-án” mondott sírversével akar. Ennek előzménye a következő: „16-án e hóban négy nappal előbb temettük el a 3 és 1/2 éves kislányt. Mindkettő himlőben halt meg. Egy ágyba(n) és szobában hálatta őket, mikor erre figyelmeztettem, és tanácsoltam, hogy vigyázzon, azzal (a) kiállhatatlan flegmával mondta, a mi szokása, hogy: »ha az Isten akarja sbb«”.

Bántani, sújtani azonban most sem akar. Mint fölvilágosult elme hisz az ész, a tudomány erejében, és mint tanító hiszi is, hogy ennek a hitének a propagálása kötelessége. Azzal is tisztában van, hogy a halál elkerülhetetlen, de a végzetszerűség ellen tiltakozik és hirdeti, hogy ellene az ész határain belül mindent el kell követni, mert csak ha mindent megtettünk, várhatjuk, remélhetjük az Úr, az égiek megértését, vagyis a lelkiismeretünk megnyugvását. Így summázza gondolatait:

*Ha megtevének, mit tenni kellettük
Mit az ész, szív és a kötelesség
Parancsolnak; akkor nem félhetünk,
Hogy vádlólag borul reánk az ég!*

De íme a vers teljes terjedelmében:

14/90. *Föl sem száradt még a könnyű*
IV. 20. *Kis fiatokért a mely hűllt,
A fájdalom meg se szűnt még,
S most: e kislányka is elhunyt.*

*Óh! az Isten ellen tenni nem lehet,
Csak bölcs végzetén megnyugodni,
És a halál elől kitérni nem bár,
De lehet tőle védekezni.*

*Mit Isten embernek tudni engedett
S mit elkészített fűkben, fákban,
Felhasználnunk kötelesség azt nekünk
S ha nem használtak nincs hiában.*

*A védekezést mert megtevének,
Csak akkor mondhatjuk nyugodtan el,
„Imé Uram gondot viseltem rá,
Kiket nekem adottál. – Te vetted el!*

*Hozzád mentek el, mert tőled jöttek,
Áldjuk ezért is most szent nevedet,
De óh kérünk is jó atyánk hogy már
Vedd el rólunk súlytoló kezedet!”*

*Ha megtevének, mit tenni kellettik
Mit az ész, szív és a kötelesség
Parancsolnak; akkor nem félhetünk,
Hogy vádlólag borul reánk az ég!*

*Ti kérjétek Istent imádsággal
Hogy fordítsa el rólatok a vészt,
A búbanatban a természet és
Szívünk úgy is mindjárt imára kész.*

*Imádkozzatok és nyugalmatok,
Ha elköltözék, újra visszatér!*

*S e kis lányka aludjék itt csendben
Testével; míg lelke a mennyben él.*

Ámen.

Versíró kántortanítónk szociális érzékenységéről vallanak a társadalom periferiáján tengődőkről szóló megemlékezései. Kitészik ez az „öreg Bodoló J. koldus felett” mondott verséből is, de talán még inkább a „Balog Zsófia félkegyelmű leány fölött” mondottból:

17/91. *Ez is elment anynyi sokak után,
X. 4. Bőfedezte a sírnak gyász pora . . .
Romlandó részeit, melyekre óh!
Hányszor tekinténk itt szánakozva.*

*Szánalom volt csak itt az élete
S könyörület, a mi fentartotta: –
Bizony elmondhatjuk leplezetlen:
De jót tett véle a menyinynek atyja!*

*Jót tett vele, midőn elszóltá,
Gyarló testi formájából innen,
– Jobb világba, hol nincs fogyatkozás,
Jót tett vele, nagyon jót az Isten.*

*Hányszor mondá szomorodott szívvel,
Bárcsak én is meghalnék már! S íme
Meghallgatta óhaját az Isten
Teljesülve van, mit kívánt szíve.*

*Eltemettük s elhangzott az ének,
Melyet oly sokszor hallgatott míg élt
Most már minden óhajtása bétölt
Melyre vágyott, s mit elérni remélt!*

*Olyan volt ő szegény! mint a virág,
Mely a többi között idéltlenül
Nőtt és nyílt: csak szánalom tárgya,
Megrabolta a sors kegyetlenül!*

*Teste, lelke megfogyatkozva volt
S hozzá árva. Óh de szegény volt ő!
Szent Istenünk! de jót tettél véle
Midőn megváltotta a temető*

*Bár „boldogok a lelki szegények,
Mert övök a mennyeknek országa”,
Jézus mondá s mi elhisszük atyánk,
Mert ezek nem tesznek tudva rosszat.*

*Mégis áldunk! kegyelmes Istenünk!
Hogy mint e lány volt, olyllyá nem levénk
És bocsásd meg, a mi vétkeinket,
Ha ellene szánkkal sértőt tevénk.*

*Ha lelkét a keserűség járta
Szomorúan sírva panaszoló:
„Nincs ám nekem se apám! se anyám!
Senkim sincsen, a ki pártom fogná.”*

*Most már van néki fenn pártfogója,
Ki a veszélytől lelkét megójsza
S van néki jó biztos nyugvó helye,
Hol nem sérti tél fagya s nyár heve.*

*Óh! a mi még itt hiányzott nála,
Add meg atyánk lelkének egedben
S add! pihenve álmodozzék sírban
Teste, s semmi ne zavarja ebben.*

*A mi jót kívánt ő itt másoknak
Hogy: – „Isten áldja meg” –! a kihez szólt
Áldd meg te viszont őtet oda fenn
S áldd meg ki itt gondviselője volt.*

*S hogy nem köszön több hangos „Jó napot!”
Kicsalva véle szánk mosolyát
E helyett most mi kívánjuk neki,
Adjon Isten Zsófi „Jó éjszakát!” –*

Ámen.

Legszívbememlékezőbb az a költői ihletettségu verse, amelyet „Vincze Mária 14 éves hajadon felett” mondott el 1891. november 19-én:

21/91. *Im kijöttünk és téged elkísértünk*
XI. 19. *A temetőbe boldogult halott!
A hol egy hosszú véghetetlen álmom
Karjára hajtád ifjú homlokod.*

*A hol a szívnek mélyében kialszik
Vágy, szerelem és minden akarat,
S az ifjú kornak legszebb ékessége:
Remény, öröm s vidámság elmarad.*

*Óh, nem itt volna a te méltó helyed,
Hanem zöld halmon, virágok között,
Szép volna látni, hogy lomb és virágból
A füzért bokrétát mint kötözöd.*

*Mert életed mosolygó szép virág volt,
Csak most hajtá ki gyenge levelét,
Derült egedről kedv, öröm s az élet
Szép ifjúsága ragyogott feléd.*

*S mindennek vége, . . . alszol, és nem látod
Az érted omló forró könnyeket,
Nem hallod sok szív hangos zokogását,
Mely fájdalomnak hangján emleget.*

*És meg nem érzed a hideg göröngyöt,
Mely koporsódnak fedelére hullt,
Midőn minden szív így sóhajt utánad:
Letört virágszál, álmodj boldogul!*

*Aludd itt hosszú álmodat békében,
Míg egyszer felkölt majd a kikelet,
Ha a feltámadás hívó szózata
Szemeidről elüzi a telet.*

Ámen.

Mit is mondhatnék zárószóként e sírversekkel kapcsolatosan? Talán csak azt, amire már a bevezetőben is utaltam: a szerzőnek, Csete Károly református kántortanítónak versei megírásával nem a megrázás, a megfélemlítés, nem a halállal való fenyegetés, elrettentés volt a célja, hanem a tragikus eset lezárása, a gyászolóknak a gyászból, a fájdalomból való kivezetése, illetve a családtagoknak a mindennapi életbe való minél hamarabbi visszavezetése. Az a tény pedig, hogy a verseknek a kényszer, a körülmények szabta föltételek ellenére is van líraisága, csak arról tanúskodik, hogy a szerző nem volt éppen minden költői tehetség nélkül való ember. Ám hogy van-e még további kallódó kötete, esetleg más műfajba is sorolható alkotása, egelőre megfejtésre váró rejtély, további kutatási feladat.

(Az 1997. október 25-én Gunarason a népi vallásossággal foglalkozó néprajzi konferencián elhangzott előadás szerkesztett szövege.)